

ŽIVOTINJE U STATUTARNIM ODREDBAMA I SVAKODNEVICI SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH KOMUNA

Gordan Ravančić

UDK 636:911.375>(497.5-3 Dalmacija)(062.13)“653”

Iako su srednjovjekovne istočnojadranske komune velikim dijelom svoj gospodarski život temeljile na obrtima i trgovini, primarne agrarne djelatnosti i stočarstvo nikad nisu uklonjeni iz njihovih gospodarskih tokova i sustava. U tim sustavima uzgoj životinja i trgovina njima i njihovim proizvodima za neke od tih općina bili su od ključnog značaja. Sukladno toj važnosti životinje i njihova uporaba spominju se u različitim omjerima u gradskim statutima dalmatinskih komuna. S druge strane, u našoj historiografiji utvrđeno je da gospodarstvo pojedine zajednice uvelike ovisi o prirodnim resursima pa se sukladno tome raspoznaje nekoliko različitih gospodarskih sustava koji se mogu sistematizirati u tri grupe ekonomija. Prva od njih karakteristična je za dubrovačku i splitsku komunu, druga pak za Zadar, dok treći model objedinjuje otočke komune. Sukladno tome, u ovom prilogu pokušat će se analizirati u kojoj mjeri (i da li uopće) postoji analogija između utvrđenih gospodarskih sustava i spominjanja životinja u gradskim statutima.

Ključne riječi: dalmatinske komune, statuti, životinje

Key words: Dalmatian communes, statutes, animals

Gospodarstvo srednjovjekovnih gradova, kako na hrvatskim povijesnim prostorima, tako i u cijeloj Europi karakterizirala je značajna prisutnost trgovačkih i obrtničkih aktivnosti. Naravno, nisu to bile jedine gospodarske djelatnosti srednjovjekovnih gradova, niti su trgovina i obrti bili *conditio sine qua non* da bismo neko naselje smatrali urbanim prostorom, tj. gradom. Štoviše, unutar hrvatske historiografije još uvijek postoji otvoreno pitanje terminologije urbanih naselja, tj. distinkcije između pojmova grad, trgovište, varoš, trg i tako dalje.¹ Ipak, ono što je u svakom slučaju razlikovalo srednjovjekovni grad od njegove (uglavnom) seoske okolice u prvom redu bila je urbana organizacija prostora unutar koje se tijekom vremena pomalo počinje nazirati jasan raster gradskih ulica i trgova te sukladno s time i jasno određena funkcionalna svrha svakog od tih prostora.²

S druge pak strane, upravo gospodarske aktivnosti – iako dijelom distinktivne – bile su i poveznica grada s njegovom seoskom okolicom. Naime, bez obzira na značajnu prisutnost

1 O problemima terminologije urbanih naselja u historiografiji vidjeti zajedno s navedenom literaturom npr.: Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb – Koprivnica: Nakladnička kuća “Dr. Feletar”, 1994, 20-25.

2 Vidjeti npr.: Tomislav Raukar, “Srednjovjekovni grad na istočnom Jadranu: prostor i društvo”, u: *Spomenica Ljube Bobana: 1933.-1994.*, ur. M. Kolar-Dimitrijević, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1996, 35-48; Isti, “Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću”, *Historijski zbornik* (dalje: HZ), 33-34, 1980-1981, 199-205; Marija Planić-Lončarić, “Organizacija prostora: Urbanizam” u: *Katalog izložbe Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI. stoljeće*, ur. Ante Sorić, Zagreb – Dubrovnik: Muzejski prostor Jezuitski trg – Dubrovački muzej, 1987, 33-64; Albercht Classen, “Urban Space in the Middle Ages and Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social-Economic Investigations”, u: *Urban Space in Middle Ages and the Early Modern Age*, ur. Albrecht Classen, Berlin: Walter de Gruyter GmbH / Co., 2009, 1-146.

i zastupljenost obrta i trgovine unutar gospodarskog sustava svakoga srednjovjekovnog grada razmjerno značajno mjesto zauzimale su tzv. agrarne i stočarske djelatnosti. Ukratko, gotovo svaki stanovnik srednjovjekovnoga grada dijelom je bio uključen u agrarnu proizvodnju i stočarstvo.³ Pri tome gradskome stanovništvu agrarne djelatnosti svakako su bile važniji dio gospodarskih aktivnosti, o čemu svjedoče i statutarne odredbe dalmatinskih komuna.⁴ No, kao što svjedoči izvorna građa, i briga za životinje u gospodarskome smislu imala je određenoga značaja u ekonomijama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova. Stoga ću u ovom prilogu pokušati, temeljem analize srednjovjekovnih statuta Zadra, Trogira, Splita, Brača, Hvara, Korčule i Dubrovnika, ocrtati ulogu životinja u gospodarskim sustavima srednjovjekovnih dalmatinskih komuna, ali jednako tako i njihovu prisutnost u svakodnevi onovremenih ljudi.

Imajući na umu srednjovjekovnu svakodnevnicu valja se prisjetiti da su životinje i životinjski proizvodi bili stalno prisutni i u prehrani onovremenih ljudi. Naime, iako su razne žitne kaše predstavljale osnovu prehrane većine srednjovjekovnih ljudi, ipak je i meso bila važna nutritivna namirnica.⁵ Primjerice, usoljeno meso bilo je jedna od najčešćih namirnica koje su srednjovjekovni putnici, zajedno s različitim suhim keksima, dvopecima i grahoricama nosili na duga putovanja.⁶ Naravno, mesna prehrana bila je "privilegij" bogatijih, no pokoje mesno jelo, poglavito perad, moglo se ponekad naći i na stolu običnoga čovjeka.⁷ Shodno tome, uzgoj životinja za prehranu (i rad) bio je neizostavan dio bilo kojega gospodarskog sustava u srednjem vijeku.

Općenito govoreći, gospodarski sustavi dalmatinskih komuna ovisili su o nekoliko stalnih i promjenjivih čimbenika, od prirodnih uvjetovanosti do političkih mijena. Shodno tome u našoj historiografiji uspostavljene su svojevrzne kategorizacijske sheme gospodarskih sustava srednjovjekovnih gradova s obzirom na uklopljenost gradske privrede u širi prostor i osjetljivost gospodarstva na različite vanjske utjecaje poput političkih mijena. Tako s jedne strane imamo grad koji je usmjeren prema komuniciranju sa zaleđem, dok s druge strane postoje gradovi s gospodarskim sustavima oslonjenim pretežito na vlastitu proizvodnju.⁸ No, sagledamo li utjecaj političkih gibanja, ova shema postaje nešto slojevitija te možemo govoriti o gospodarskim sustavima: a) izvan znatnijega djelovanja političke vlasti; b) sa slabim djelovanjem političke vlasti i lakšom prilagodbom političkim mijenama; c) s jakim djelovanjem političke vlasti i težom prilagodbom; d) s jakom ovisnošću o politič-

3 Bernard Hendrik Slicher van Bath, *Storia Agraria Dell'Europa Occidentale 500-1850*, Torino: Giulio Einaudi, 1972, 33; Norman John Greville Pounds, *An Economic History of Medieval Europe*, London: Longman, 1980, 269-272; *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. 1, ur. Michael M. Postan, Cambridge: Cambridge University Press, 1966, 298, 304-305.

4 Vidjeti npr. analizu u: Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb: FF Press, 2003, 14-36.

5 Marjorie A. Brown, "The Feast Hall in Anglo-Saxon Society", u: *Food and Eating in Medieval Europe*, ur. Martha Carlin i Joel T. Rosenthal, London: The Hambleton Press, 1998, 2.

6 Jeffrey L. Singman, *Daily Life in Medieval Europe*, Westport, CT – London: Greenwood press, 1999, 217.

7 Margaret Murphy, "Feeding Medieval Cities: Some Historical Approaches", u: *Food and Eating in Medieval Europe*, ur. Martha Carlin i Joel T. Rosenthal, London: The Hambleton Press, 1998, 120, 122. O podrijetlu mesnih jela u srednjovjekovnoj Europi vidjeti npr.: Melitta Weiss Adamson, *Food in Medieval Times*, Westport, CT – London: Greenwood Press, 2004, 30-45. Općenito o prehrani u srednjem vijeku vidjeti npr.: Massimo Montanari, *La fame e l'abbondanza. Storia dell'alimentazione in Europa*, Bari: Laterza, 1997, 87-121.

8 T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 10.

koj vlasti, ali i lakšom gospodarskom prilagodbom.⁹

Svaki od gradova čije statute namjeravam analizirati pripadao je nekoj od navedenih kategorija, pri čemu se mogu uočiti i neke zavisnosti njihovih gospodarskih sustava s obzirom na prirodne datosti u kojima se pojedina komuna razvijala. Tako se može uočiti da su otočke komune svoje gospodarske sustave više zasnivale na agrarnim djelatnostima, dok su gradovi na obali svoja gospodarstva više orijentirali prema trgovačkim djelatnostima.¹⁰ No, dok su gradovi poput Splita i Dubrovnika svoja gospodarstva više okretali prema posredničkoj trgovini i komunikaciji sa svojim zaleđima, Zadar je svoje gospodarstvo pokretao prije svega vlastitim proizvodnim snagama na čemu se temeljila i zadarska trgovina solju.¹¹

Imajući na umu ovakvu shematizaciju gospodarskih sustava dalmatinskih komuna, čini mi se zanimljivim provjeriti u kojoj su mjeri životinje bile zastupljene u gospodarstvima i svakodnevi dalmatinskih komuna, tj. postoji li analogija između prisutnosti životinja u gradskoj svakodnevici i prevladavajućih gospodarskih djelatnosti u ekonomijama dalmatinskih komuna. Kao što je navedeno, za primjer ću uzeti srednjovjekovne komunalne statute Zadra, Trogira, Splita, Dubrovnika, Brača, Hvara i Korčule. Namjera mi je kombinacijom kvantitativnoga i kvalitativnoga pristupa analizirati brojnost i sadržaj statutarnih odredbi koje se tiču čuvanja i korištenja životinja u gradskome i izvangradskome prostoru navedenih komuna. Nadalje, navedenu analizu pokušat ću nadopuniti i nekolicinom primjera iz ostale sačuvane arhivske građe navedenih dalmatinskih zajednica.

Razmotrimo li prvo "otočke" statute, možemo očekivati da će – sukladno ranije iznesenoj shematizaciji gospodarskih sustava – brojnost odredbi koje spominju životinje biti nešto veća nego što je to slučaj u gradovima na obali. Tako u Bračkome statutu iz 1305. godine (zajedno s reformacijama iz 15. stoljeća), koji u ukupno sedam knjiga sadrži 280 glava, u čak 54 glave izravno ili posredno govori se o životinjama i njihovoj ulozi u gospodarstvu i životu ovoga otoka. Slično tomu, u srednjovjekovnome statutu grada i otoka Korčule iz 1214., tj. 1265. godine 53 odredbe, od ukupno 430 glava, odnose se na životinje i proizvode životinjskog porijekla. S druge strane, u Hvarskome statutu iz 1331. godine, koji je i nastao na osnovama Bračkoga statuta, od 193 statutarne glave u njih 27 spominju se odredbe vezane uz životinje. Usporedimo li ove podatke statistički, čini se da je udio odredbi o životinjama i gospodarskim djelatnostima vezanim uz životinje bio najveći na Braču (19,28 %), dok je taj omjer bio nešto niži na Hvaru (13,98 %) i Korčuli (12,32 %).

Nadalje, u statutima odabranih obalnih gradova situacija u pitanju brojnosti odredbi vezanih uz životinje i životinjske proizvode je sljedeća. U statutu srednjovjekovnoga Zadra¹² od sadržanih 590 statutarnih glava njih svega 24 odnose se na predmet naše analize. Slično tomu u Splitskom statutu, koji sadrži ukupno 520 glava, životinje i životinjski proizvodi spominju se u 37 statutarnih odredbi. Nadalje, u obližnjem Trogiru, čiji je statut nastao na osnovama Splitskog statuta, srednjovjekovni je statut (zajedno s knjigama reformacija) od

9 Isto, 12.

10 T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 14-16.

11 Isto, 10-11.

12 Sačuvani oblik Zadarskog statuta datira iz 1563. godine, iako pojedini povijesni podaci upućuju na to da je prvotni statut nastao krajem 13. ili početkom 14. stoljeća. Više o tome vidjeti u: *Statuta Iadertina – Zadarski statut*, ur. Josip Kolanović i Mate Križman, Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 1997, 9-25 (dalje: Zadarski statut).

ukupno 422 statutarne odredbe sadržavao 31 glavu u kojoj se obrađuju ova pitanja. Posljednji odabrani primjer je statut grada Dubrovnika u kojem od ukupno 484 odredbi njih svega 19 obrađuje pitanja vezana za životinje i životinjske proizvode. Statistički poredano jasno se vidi da je pitanju životinja najmanje prostora posvećeno upravo u Dubrovačkome (3,92 %) i Zadarskome statutu (4,07 %), dok je taj omjer bio nešto veći u srednjovjekovnome Trogiru (7,01 %) i Splitu (7,11 %).

Iz izložene "površinske" kvantitativne analize već je na prvi pogled jasno da su u pitanju statutarnih odredbi životinje i životinjski proizvodi bili znatno zastupljeniji u gospodarskim sustavima i svakodnevi otočkih komuna nego što je to bio slučaj u obalnim gradovima srednjovjekovne Dalmacije. Naime, dok su u otočkim legislativnim propisima životinje zauzimale redovito više od 10 posto, a u primjeru Brača gotovo 20 posto od ukupnog broja statutarnih odredbi, u obalnim gradovima taj udio je bio znatno manji od 10 posto. Smatram da temeljem ovakve analize, a i već ranije u historiografiji ustanovljene prisutnosti agrarnih djelatnosti u ekonomijama srednjovjekovnih gradova,¹³ možemo pretpostaviti da je sličan odnos zastupljenosti gospodarskih djelatnosti "vladao" i u ekonomijama (gospodarskim sustavima) ovih otočkih i obalnih komunalnih sustava. Usporedba gospodarskih sustava Brača i Splita s obzirom na zastupljenost agrarnih djelatnosti u statutima može nam biti ogledan primjer jer dok Splitski statut sadrži 26 glava (4,31 %) odredbi vezanih za agrarnu proizvodnju, u Bračkom statutu taj je udio bio znatno veći, tj. 73 statutarne odredbe (27,41 %).¹⁴

Ovakva distribucija zastupljenosti statutarnih odredbi glede gospodarskih aktivnosti vezanih uz životinje djelomično se podudara sa spomenutom podjelom gospodarskih sustava s obzirom na ekonomska težišta tih sustava. Naime, kao što je i bilo za očekivati, otočke komune, čiji su gospodarski sustavi uvelike ovisili o agrarnoj proizvodnji, u svojim su statutima većim brojem statutarnih odredbi regulirale i pitanja vezana za životinje i životinjske proizvode. No, istovremeno je iznimno zanimljivo primijetiti da komune poput Dubrovnika i Zadra, koje su imale ponajveće teritorijalne posjede u svojim gradskim distriktima, u svojim statutarnim odredbama tek rijetko spominju životinje i životinjske proizvode. Razloge takvoj distribuciji možda bi trebalo potražiti u sadržaju promatranih statutarnih odredbi, no svakako valja imati na umu da ekonomije srednjovjekovnih komuna nisu temeljene jedino na prostornim datostima nego proizvodnim prednostima prema drugim (okolnim komunama).¹⁵

Usporedimo li navedene omjere zastupljenosti odredaba o životinjama sa sadržajem statuta odabranih obalnih i otočkih gradova, mogu se uočiti i neke pravilnosti i analogije. Naime, sadržajna analiza jasno ukazuje na to da se statutarne odredbe dalmatinskih komuna glede životinja i životinjskih proizvoda mogu podijeliti u nekoliko tematskih grupa:

- a) briga za štetu na agrarnim posjedima i javnim prostorima;
- b) briga o trgovini životinjama i životinjskim proizvodima i porezima na takvu trgovinu;
- c) briga za životinje i stočarsku proizvodnju.

Brojnost ovih odredbi, kao što je ranije naznačeno, razlikovala se od statuta do statuta, a čini se da distribucija brojnosti s obzirom na navedene tematske grupe dostatno govori o važnosti stočarstva za svaku od analiziranih komuna.

13 Vidjeti zajedno s literaturom npr.: T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 14-17.

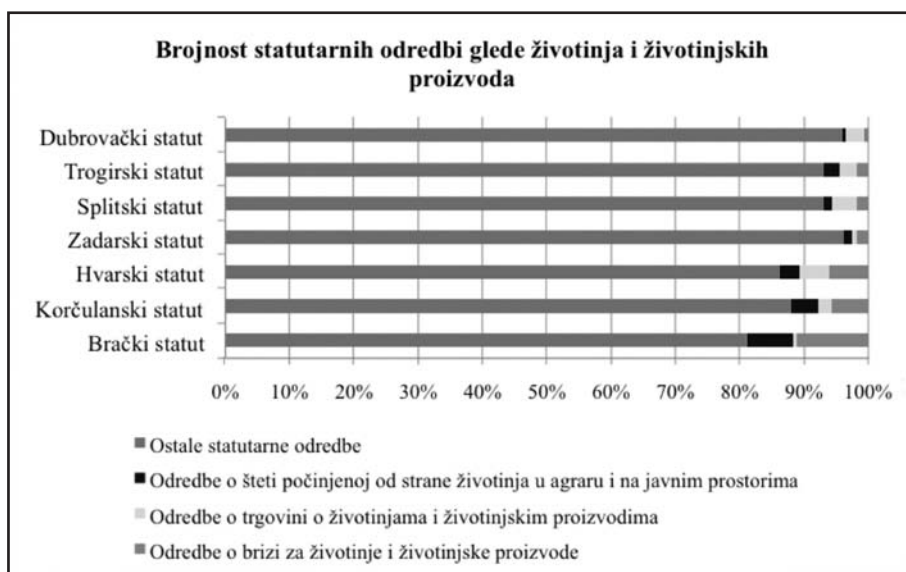
14 T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 15.

15 T. Raukar, "Komunalna društva ...", 53.

Tako, primjerice, u Bračkom statute broj odredbi vezanih za uzgoj i brigu o stoci jest 31, dok je u Korčulanskom statute taj broj nešto manji (25), a na Hvaru se broj odredbi vezanih uz brigu o životinjama i stočarskoj proizvodnji više nego prepolovio (12). S druge strane, u obalnim gradovima brojnost takvih odredbi je manja: u Zadru 11, Splitu 10, Trogiru osam, a u Dubrovniku tek tri.

Istovremeno, distribucija odredbi glede trgovine životinjama i životinjskim proizvodima pokazuje nešto drugačiju sliku. Naime, ako svrnemo pogled prvo na otočke komune vidi se da Hvar i Korčula imaju jednak broj takvih odredbi (9), dok Brački statute sadrži svega dvije odredbe o trgovini i oporezivanju trgovine životinjama i životinjskim namirnicama. S druge strane, distribucija statutarnih odredbi vezanih uz ovo pitanje u odabranim obalnim dalmatinskim komunama ponešto je šarolikija. Najveći broj odredbi vezanih za trgovinu i oporezivanje trgovine životinjama sadrži Splitski statute (20), potom slijede Dubrovnik s 14 i Trogir s 12 odredbi, a na začelju se našao Zadar sa samo četiri odredbe.

Promatramo li distribuciju statutarnih odredbi glede brige za štetu koje uzrokuju životinje u agraru i na javnim prostorima, dobivena slika gotovo da je obrnuto recipročna prethodnoj analizi, a podudara se s analizom odredbi glede brige za životinje i stočarsku proizvodnju. Naime, između otočkih komuna brojnošću odredbi vezanih uz agrarnu i javnu štetu prednjači Brač (20 odredbi), a odmah do njega slijedi Korčulanski statute s 18 odredbi, dok je na Hvaru broj tih odredbi bio znatno manji (6). Nasuprot tome, statute odabranih obalnih komuna prosječno sadrže manji broj takvih odredbi. Tako je, primjerice, u Trogirskom statute broj takvih odredbi 11, u Zadarskom ih je devet, u Splitskom sedam, dok Dubrovački statute sadrži svega tri takve odredbe.

Imajući na umu grafikon, jasno se vidi razlika udjela statutarnih odredbi glede brige o životinjama između otočkih i obalnih komuna. Naime, dok je u otočkim statuteima udio tih odredbi iznosio više od pet posto (s izuzetkom Brača gdje je taj udio bio i viši od 10 posto),

u statutima obalnih komuna udio je bio redovito manji. Briga o životinjama (poglavito sitnoj i krupnoj stoci) očigledno je više okupirala otočke vlasti jer je taj segment gospodarstva vjerojatno bio jače razvijen i potican. Na Braču i Korčuli ta je briga za stoku išla do razine razmjerno detaljnoga propisivanja odnosa između vlasnika stoke i ljudi koji su se brinuli o stoci (pastiri i gastaldi). Štoviše, sav posao čuvanja stoke morao se strogo kontrolirati putem tzv. rovaša,¹⁶ a na Braču i Hvaru su pojedine skupine pastira bile dodatno organizirane pod upravom posebnog službenika "gastalda"¹⁷. Svaki pastir morao se brinuti o preuzetim životinjama i o tome je podnosio godišnji izvještaj gospodaru/vlasniku životinja. Vrijeme toga "srađivanja računa" obično je bilo oko Velike Gospe (15. kolovoza),¹⁸ no na Hvaru se godišnje prebrojavanje životinja obavljalo o blagdanu Sv. Dujma.¹⁹ Istovremeno, u analiziranim obalnim komunama pastiri su morali polagati račun isključivo na gospodarev zahtjev.²⁰ Ovakva različitost zakonskog određivanja (godišnjeg) svođenja računa glede uzgoja stoke čini mi se razmjerno znakovitom. Naime, čini se da je važnost i zastupljenost stočarstva u ekonomijama pojedinih otočkih komuna bila tolika da je postojala potreba vremenskog institucionaliziranja pojedinih ciklusa u proizvodnji, dok je u analiziranim obalnim gospodarskim sustavima važnost stočarstva bila manja te se ugovorna obveza između radnika (pastira) i gospodara (vlasnika) rješavala na individualnoj razini.

Čini se da je na Braču taj odnos prema stočarstvu bio posebno razvijen jer jedino Brački statut strogo propisuje kaznu ako bi pastir napustio stoku bez izravnoga gospodareva ili gastaldova odobrenja.²¹ Osim toga, briga o stočnom prirastu i općenito stočarskoj proizvodnji jasno je vidljiva i iz odredbi o nužnosti korištenja rovaša unutar reguliranja odnosa između pastira i gospodara, a dodatno se zrcali i u nekim drugim otočkim statutima iz odredbi prema kojima se koža ubijenih životinja mogla prodavati samo na točno određenim mjestima, uz uvjet da je morala biti predočena općinskim vlastima cjelovito zajedno s ušima, kako bi se izbjegla mogućnost prijevare i preprodaje ukradenog predmeta.²²

Iako je manje ili više jasno da stočarstvo i stočarska proizvodnja nisu bili jednako važni u svim analiziranim gospodarskim komunalnim sustavima, ipak je zaštita životinja, tj. gospodarevo pravo na obeštećenje, prisutna u analiziranim statutima. Tako, primjerice, Brački statut propisuje da krupna stoka (konji, goveda, krave i magarad) mogu ulaziti na sve travnjake i pašnjake te da ih nitko pod prijetnjom kazne od pet malih libara ne smije

16 *Korčulanski statut*, ur. Krno Prijatelj, Split: Književni krug, 1995, lib. 2, cap. 144 (dalje: Korčulanski statut); Antun Cvitan, "Srednjovjekovni statut Bračke komune iz godine 1305.", *Brački zbornik*, 7, 1968, Ref. I., cap. 52 (dalje: Brački statut); *Hvarski statut*, ur. Vladimir Rismondo, Split: Književni krug, 1991, lib. 5, cap. 33 (dalje: Hvarski statut).

17 Brački statut, lib. 3, cap. 31, 32; lib. 4, cap. 17; Hvarski statut, lib. 5, cap. 18, 28, 48. Vidjeti i: Petar Džaja, Krešimir Severin, Damir Agičić, Josip Mihalj, Miroslav Kajganić, Željko Grabarević, "Statut Bračke komune iz 1305. g. o životinjama i proizvodima životinjskog podrijetla", *Hrvatski veterinarski vjesnik*, 21/3-4, 2013, 60; Petar Džaja, Krešimir Severin, Damir Agičić, Antonio Lokin, Joško Stojanović, Željko Grabarević, "Propisi o pastirima u nekim srednjovjekovnim statutima", *Veterinarska stanica*, 44/1, 2013, 61-62.

18 Korčulanski statut, lib. 2, 142, 144, Ref. cap. 51; Brački statut, lib. 4, cap. 48.

19 Hvarski statut, lib. 5, cap. 36.

20 *Statut grada Splita*, ur. Vladimir Rismondo, Split: Književni krug, 1987, lib. 6, cap. 41 (dalje: Splitski statut); Zadarski statut, lib. 3, cap. 78. Štoviše, u Trogirskom statutu izričito se naređuje da pastiri moraju godišnje tri puta na zahtjev gospodara položiti račun, te da ne mogu tražiti odgodu do Velike Gospe. Vidjeti: *Statut grada Trogira*, ur. Vladimir Rismondo, Split: Književni krug, 1988, Ref. 1, cap. 74.

21 Brački statut, lib. 3, cap. 43; lib. 4, cap. 25, 27; Ref. 1, cap. 8.

22 Isto, lib. 3, cap. 32, 33; lib. 4, cap. 11; Ref. 1, cap. 7; Korčulanski statut, lib. 2, cap. 10; lib. 3, cap. 64.

tjerati, tući ili bilo kako drugačije oštetiti.²³ Slično tomu, krupnoj stoci iako bi zašla u vinograd oštećenik nije smio nauditi,²⁴ iako je svoj stoci u osnovi bilo zabranjeno kretanje po poljima i vinogradima.²⁵ S druge strane, ako bi se stoka zatekla da se napaja na nekoj od zabranjenih lokvi, čuvari bi smjeli ubiti samo jednu od zatečenih životinja, no nikako konje za jahanje i volove za oranje.²⁶

Općenito govoreći, statuti su štitili stoku od nepotrebnog ubijanja i "oštećivanja" posebno ako bi to počinile druge životinje. Naime, Korčulanski statut izričito kaže da ako neki pas učini štetu na nekoj životinji, vlasnik toga psa mora usmrtiti, a ako to ne bi učinio, mora komuni platiti kaznu dva perpera.²⁷ Slično tomu, i Zadarski je statut propisivao uvjete na koji način zaštititi životinje od međusobnog ranjavanja i oštećivanja, no kazna ni izbliza nije bila tako drastična nego se dogovorno rješavala između vlasnika životinja.²⁸ I u Splitu su životinje bile statutarno zaštićene od nepotrebnoga i zlonamjernoga ubijanja i oštećivanja, a kazne su bile novčane i rangirane prema veličini (važnosti?) životinje.²⁹ Čini se da su konji i volovi bili posebno cijenjeni (kao radna snaga i transportno sredstvo) jer Korčulanski statut propisuje da ako netko (hotimice) upropasti tuđega konja ili vola, može biti kažnjen i smrtnom kaznom vješanjem.³⁰ Nadalje, ako bi tko čupao strune iz repa ili grive čijega konja bez odobrenja gospodara, morao je platiti kaznu od pet malih libara ili pak pet perpera.³¹ Slično tome, čak i u statutima Splita i Zadra sadržana je odredba prema kojoj bi svatko tko iznajmi konja ili pak koju drugu životinju morao toj životinji posvetiti pripadajuću brigu i pomnju kakvu bi posvetio svojoj životinji.³²

Imajući na umu spomenutu brigu o životinjama, smatram potrebnim učiniti manju digresiju. Naime, iako je sasvim jasno da između analiziranih komunalnih statuta Dubrovački statut, kako brojem, tako i sadržajem, sadrži najmanje odredbi vezanih za brigu o životinjama, ipak se Dubrovnik na tom planu ističe u pozitivnom smislu komunalno institucionalizirane brige za životinje. Naime, od 14. st. je kroz spise dubrovačkih vijeća moguće pratiti redovitu pojavu posebnih plaćenih službenika – veterinar empirika – čija je dužnost bila briga o općinskim konjima, ali i drugim životinjama.³³ Izvori bilježe te službenike pod terminom *menescalus* ili *mango equorum*, no iako bi izravan prijevod označavao konjušara, treba imati na umu da dubrovački izvori jasno svjedoče da je briga ovih službenika obuhvaćala i liječenje konja. U usporedbi s plaćenim dubrovačkim liječnicima godišnja plaća tih veterinar empirika nije bila visoka, prosječno 120 perpera, no valja imati na umu

23 Isto, Ref. 3, cap. 15.

24 Isto, lib. 4, cap. 46. Naime, u jednoj drugoj odredbi (Ref. 1, cap. 17) dodatno se objašnjava kako je prolaz krupne stoke za oranje, jahanje i tegljenje dopušten i preko svih inače zabranjenih površina.

25 Isto, lib. 1, cap. 21.

26 Isto, lib. 4, cap. 26.

27 Korčulanski statut, Ref. cap. 39.

28 Zadarski statut, lib. 5, cap. 14.

29 Splitski statut, lib. 4, cap. 28.

30 Korčulanski statut, lib. 3, cap. 86, 87.

31 Brački statut, lib. 3, cap. 2; Hvarski statut, lib. 3, cap. 3; Korčulanski statut, lib. 3, cap. 22.

32 Zadarski statut, lib. 3, cap. 4, 75; Splitski statut, lib. 3, cap. 90.

33 Vidjeti: Zdravko Šundrica, *Prilog proučavanju veterinarske službe u starom Dubrovniku*, Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1970, passim; Petar Džaja, Krešimir Severin, Željko Grabarević, Damir Agičić, Ivo Vranješ, Edin Šatrović, "Statut grada Dubrovnika iz 1272. o životinjama i životinjskim proizvodima i veterinarska služba u starom Dubrovniku", *Hrvatski veterinarski vjesnik*, 22/1-2, 2014, 45-46.

da su ti veterinari imali mogućnost posebne naplate svih svojih privatnih i državnih usluga, a godišnja plaća je bila tek osiguranje da uvijek bude na raspolaganju za državne potrebe.

Jednako tako zanimljivo je primijetiti na koji su način komune statutarno određivale prostor kretanja životinja, tj. branile životinjama pristup javnim i agrarnim površinama. Naime, ono što je zajedničko gotovo svim analiziranim statutima jest želja da se zakonski zaštite javne i agrarne površine od eventualne štete koju bi životinje mogle prouzrokovati. I ovdje se razmjerno jasno vidi razlika između analiziranih otočkih i obalnih komunalnih statuta jer je brojnost takvih odredbi razmjerno bila veća u otočkim statutima. No, i sadržajno se mogu uočiti neke razlike između otočkih i obalnih statutarnih odredbi, jer dok su otočki statuti više pažnje posvećivali pitanjima ulaska stoke na agrarne površine, u obalnim statutima pitanje javnih površina i regulacija kretanja životinja u gradu nekako je jače naglašena.

Iz nekih odredbi Zadarskoga statuta jasno je da su životinje danomice ulazile u grad i izlazile iz njega te da je tijekom tih kretanja mogla nastati gužva u kojoj bi dolazilo do ozljeda.³⁴ Slično tomu, čini se da su i splitski građani u gradu ponekad znali držati volove za oranje.³⁵ Štoviše, i zadarski građani su unutar zidina uzgajali i držali različite životinje, a gradske su vlasti pokušavale takve trendove iseliti izvan grada. Naime, svaka osoba koja je u gradu držala svinje ili druge životinje sitnog zuba morala ih je otpremiti izvan grada, pod prijetnjom kazne od 40 solida i gubitkom tih životinja. Jedini izuzetak bila je svetkovina Sv. Antuna Pustinjaka kada su svinje mogle boraviti u gradu.³⁶ U Splitu su pak vlasti bile ipak nešto tolerantnije te je držanje svinja u gradu bilo dopušteno u zimskim mjesecima tj. od Svih Svetih do poklada.³⁷ I u gradu Korčuli gradske vlasti su branile držanje svinja u gradu osim u razdoblju od svetkovine Sv. Mihovila pa do Božića.³⁸ Tendencija držanja svinja u gradu bila je prisutna i u Trogiru, ali su to gradske vlasti pokušavale spriječiti novčanim kaznama.³⁹ Vjerojatni razlog takvim mjerama bila je higijenska predostrožnost i pokušaji sprečavanja širenja neugodnih mirisa jer Trogirski statut također propisuje stroge kazne za odlaganje gnojiva u blizini gradskih zidina.⁴⁰ Slično tomu, i Korčulanski statut jasno propisuje zabranu ispaše stoke u blizini grada, i to pod prijetnjom kazne od 25 perpera, a jedini izuzetak tome bili su konji i magarci.⁴¹ Štoviše, čini se da je u Splitu držanje životinja u gradu bilo toliko uvriježeno da su neki bez nadzora znali ostaviti magarce, konje, volove, svinje, ili ovce čak u prostoru crkve,⁴² što je naravno bilo nedopustivo.

Ipak, životinje su više boravile i kretale se izvan gradskih zidina, te je potreba za normiranjem njihova kretanja s ciljem zaštite poljoprivrednih kultura time bila veća u tim zonama. Kao što je ranije naznačeno, čini se da je u otočkim zajednicama gospodarski značaj stočarstva bio jače naglašen nego što je to bio slučaj u obalnim gradovima. Tako Brački

34 Zadarski statut, lib. 5, cap. 14; Ref. cap. 39.

35 Splitski statut, Ref. cap. 64, 106.

36 Zadarski statut, Ref. cap. 38.

37 Splitski statut, lib. 4, cap. 68, Ref. cap. 7.

38 Korčulanski statut, Ref. cap. 74.

39 Trogirski statut, lib. 2, cap. 61.

40 Isto, lib. 2, cap. 56.

41 Korčulanski statut, lib. 3, cap. 43, 135.

42 Splitski statut, lib. 1, cap. 17.

statut sadrži čak 12 odredbi kojima se pokušava regulirati kretanje životinja i procjena moguće štete načinjene uslijed njihova prolaska. Životinjama je prolaz bio zabranjen kroz sve poljoprivredne površine bilo da je riječ o poljima ili vinogradima.⁴³ Jednako tako, ispaša stoke u zaseocima i privatnim vrtacama bila je zabranjena.⁴⁴ Istovremeno je na Korčuli prostor ispaše stoke bio reguliran granicama svakog pojedinog otočkog sela,⁴⁵ a ispaša u polju Donjega blata – gdje su bili smješteni vinogradi – bila je svoj stoci zabranjena.⁴⁶ Osim toga, Brački statut je vremenski ograničavao ispašu stoke i u pojedinim zonama kao što su to bili pašnjaci u Bobovišća dolu od veljače do svetkovine Sv. Dujma,⁴⁷ ili pak u pojedinim priobalnim zonama od svetkovine Male Gospe sve do Sv. Martina.⁴⁸ Da bi se osiguralo da stoka ne ulazi u agrarne nasade, pastiri i gastaldi su morali svu stoku brižno čuvati i nisu je smjeli napuštati.⁴⁹ Ipak, važnost krupne i tegleće stoke ogledala se i u odredbama vezanim za kretanje stoke jer je konjima, govedima i magaradi bilo dopušteno ulaziti i na zabranjene pašnjake i staništa bez opasnosti da bilo tko za takav upad u posjed nanese štetu životinjama.⁵⁰ I Hvarski je statut implicitno davao prednost krupnoj stoci jer je kretanje životinja po poljima bilo eksplicitno zabranjeno samo životinjama sitnog zuba.⁵¹ Slično tomu, na Korčuli je u gajevima i pašnjacima Kneža svatko mogao napasati stoku, osim janjaca i kozlića.⁵² Štoviše, u reformacijama iz 1331. godine jasno je naznačeno da krupne životinje nisu potpadale pod to ograničenje.⁵³ Nadalje, Zadarski statut je također propisivao da se životinje ne smiju držati i napasati na okolnim otocima od blagdana Sv. Jurja do Božića, no ta je odredba isključivala volove i druge zaprežne životinje.⁵⁴ Da bi se ove odredbe izvršavale i umanjila moguća šteta na agrarnim površinama, statuti strogo propisuju djelatnost posebnih službenika čuvara polja – poljara (pudara), čija je dužnost bila spriječiti svaku moguću štetu u poljima i vinogradima te prijaviti i kazniti počinitelje.⁵⁵

Jednako tako, gradski statuti brižljivo su propisivali djelovanje službenika koji su trebali kontrolirati trgovinu i plaćanje daća na trgovanje svime što se našlo na gradskim tržnicama. Među tim odredbama propisi vezani za proizvodnju hrane i životinjskih proizvoda općenito, kao i njihovu distribuciju, posebno su zanimljivi, jer se u osnovi dotiču ne samo trgovine i kvalitete tih proizvoda s tragovima brige o javnom zdravstvu. Naime, u Splitskom statutu jasno je naznačeno kako se kože crknutih životinja ne bi smjelo prodavati, nego su ih pastiri bili dužni dati gospodaru koji ju je morao raspoloviti.⁵⁶ Jednako tako,

43 Brački statut, lib. 1, cap. 21, lib. 3, cap. 3; Hvarski statut, lib. 2, cap. 29.

44 Brački statut, Ref. 1, cap. 16.

45 Korčulanski statut, lib. 3, cap. 100.

46 Isto, lib. 3, cap. 198.

47 Brački statut, lib. 4, cap. 15, 45.

48 Isto, Ref. 1, cap. 30.

49 Isto, Ref. 1, cap. 38.

50 Isto, Ref. 3, cap. 15.

51 Hvarski statut, lib. 3, cap. 5.

52 Korčulanski statut, lib. 3, cap. 116, Ref. cap. 153.

53 Isto, Ref. cap. 153.

54 Zadarski statut, Ref. cap. 56.

55 Vidjeti npr.: Hvarski statut, lib. 5, cap. 21, 37; Brački statut, lib. 4, cap. 26, Ref. 1, cap. 27; Korčulanski statut, lib. 3, cap. 84, 91-93, 118; Splitski statut, Ref. cap. 8, 9; Trogirski statut, lib. 1, cap. 73. Budući da agrarna proizvodnja nije izravna tema ovog rada, niti o pudarima/poljarima neće biti više riječi.

56 Splitski statut, lib. 6, cap. 38.

prodaja mesa crkotina bila je strogo zabranjena.⁵⁷ Slično tome, i Dubrovački statut jasno propisuje da štavitelji koža svoj posao mogu izvoditi isključivo izvan gradskih zidina.⁵⁸ Na ovom mjestu valja se prisjetiti ranije naznačenih statutarnih odredbi prema kojima su komunalne vlasti pokušavale ograničiti boravak životinja unutar gradskih zidina. Razlozi ovakvih odredbi sadrže potrebu vlasti da na neki način zaštite kupce i javni gradski prostor od mogućih neugodnih mirisa i možebitnih bolesti.⁵⁹

Najveći dio analiziranih statutarnih odredbi o trgovini životinjama i životinjskim proizvodima odnosi se na različite poreze, carine i daće koje su komune ubirale na robno-novčane transakcije.⁶⁰ Pri tome su se mogle vidjeti proizvodne preferencije pojedinih komuna te težnja da se zaštite domaći proizvođači, trgovci i tržište, s pokušajem sprečavanja prevelika utjecaja prekupaca i stranih trgovaca. Tako primjerice Splitski statut određuje da onaj tko bi uvezao iz zaleđa usoljenu svinjetinu ne mora platiti carinu ako bi uvoz bio izvršen za vlastite potrebe; no ako bi uvezeno meso bilo preprodavano, tada se carina morala platiti. Prema istoj odredbi Splitski su mogli bez carine uvoziti stoku za rad, a jednako tako i izvoziti meso za pojedine svečanosti.⁶¹ No, ako bi uvezene životinje bile zaklane i potom kao meso prodavane, tada je uvoznik morao platiti carinu/porez u visini 10 posto od vrijednosti uvezene stoke.⁶² Brački statut je čak branio strancima držanje stoke na otoku, a ako bi stranac stoku i doveo, morao bi je odmah prodati.⁶³

Životinjski proizvodi i životinje mogli su se inače prodavati na gradskim tržnicama, mesnicama i ribarnicama.⁶⁴ Velik dio odredbi o trgovini u osnovi općenito štiti prava vlasnika stoke, s ciljem da se spriječi krađa i neovlašteno otuđivanje stočnog fonda.⁶⁵ Međutim, pojedine komune su pokušavale zaštititi i kupce i proizvođače, tj. spriječiti nelojalnu konkurenciju, određujući točne cijene prema kojima su se mogle prodavati određene vrste mesa i drugih životinjskih proizvoda.⁶⁶ Temeljem tih odredbi možemo saznati koje su se vrste mesa mogle kupiti, a onda i pripremati, u pojedinim dalmatinskim komunama. Tako znamo da se na splitskim tržnicama, osim stočnog mesa i mesa peradi, moglo kupiti jelenje meso po dva denara, zečetine po 40 denara, dok je par golubica koštao pet denara, a par jarebica 16 ili 12 denara, ovisno jesu li jarebice bile veće ili manje.⁶⁷ Jednako tako, saznajemo da su srednjovjekovni splitski ribari prodavali salpe, snjure, tune i skuše, ali i druge vrste ribe.⁶⁸

57 Isto, Ref. cap. 25.

58 Dubrovački statut, lib. 6, cap. 55 i 56.

59 O zdravstvenim mjerama u srednjovjekovnom Dubrovniku vidjeti npr.: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture u starom Dubrovniku*, Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938, 48-64.

60 Vidjeti npr.: Dubrovački statut, lib. 1, cap. 6, 10, 17, 18, 26, 30; lib. 7, cap. 39, 41; lib. 8, cap. 82; Splitski statut, lib. 6, cap. 40; Ref. cap. 19, 22, 23, 30; Trogirski statut, lib. 2, cap. 36; Ref. 1, cap. 7, 11, 68; Hvarski statut, lib. 1, cap. 28; lib. 4, Ubiranja od hvarske i više mesnice i ribara; lib. 5, cap. 52; Korčulanski statut, lib. 3, cap. 183.

61 Splitski statut, Ref. cap. 22.

62 Isto, Ref. cap. 29.

63 Brački statut, Ref. 1, cap. 53.

64 Brački statut, lib. 3, cap. 32, 33; Korčulanski statut, lib. 3, cap. 101, 184; Zadarski statut, Ref. cap. 43; Splitski statut, lib. 2, cap. 36, 57.

65 Vidjeti npr.: Brački statut, lib. 4, cap. 11, Ref. 1, cap. 7, 8, 53; Korčulanski statut, lib. 3, cap. 183; Zadarski statut, lib. 5, cap. 8, Ref. cap. 43; Splitski statut, lib. 4, cap. 116, lib. 6, cap. 40, Ref. cap. 7.

66 Korčulanski statut, lib. 3, cap. 83, 106; Splitski statut, lib. 4, cap. 117; Ref. cap. 37; Trogirski statut, lib. 2, cap. 42; Ref. 1, cap. 2.

67 Splitski statut, lib. 4, cap. 117.

68 Isto, Ref. cap. 23.

Osim mesa i koža, značajan životinjski proizvod srednjovjekovnih dalmatinskih tržnica bio je i sir.⁶⁹ Važnost ove namirnice očitava se i u činjenici da je dalmatinski statuti izravno spominju u pojedinim odredbama. U gospodarskim sustavima gdje je briga za stočnu proizvodnju bila veća pastiri (i gastaldi) su bili dužni dati gospodaru stoke dio proizvedenoga sira, a komune su brižno nadgledale trgovinu sirom.⁷⁰ Ovakva briga o siru svjedoči da je riječ o važnoj prehrabenoj namirnici koja je bila i česta trgovačka roba u robno-novčanoj razmjeni obalnih gradova i njihova zaleđa. Iz analiziranih odredbi čini se da su dalmatinske komune pokušavale ovoj domeni na neki način zaštititi svoje tržište i kupce sprečavajući prekupce da nepotrebno podižu cijenu ovoj svakodnevnoj namirnici. To je posebno vidljivo u slučaju Zadra koji je imao velik obalni distrikt u kojem je nesumnjivo bilo dosta stoke, ali kojem gospodarsko težište ipak nije bilo vezano za stočarsku proizvodnju.

Iz ranijeg grafikona razvidno je da su odredbe o trgovini i porezima/carinama na trgovinu stokom i životinjskim proizvodima bile zastupljenije u obalnim komunalnim gospodarskim sustavima. Jedini izuzetak tu čine Hvar i Zadar jer, iako je u oba statuta prodaji životinja i životinjskih proizvoda posvećeno po devet (9) odredbi, u razmjernom odnosu brojnost tih odredbi je obrnuto recipročna od očekivanoga.⁷¹ Razlog takovoj distribuciji u osnovi može se tražiti u prirodi i sadržaju trgovinskih poslova ovih komuna. Naime, zadarska trgovina uvelike je bila orijentirana na proizvodnju i tržište soli koje je bilo u uskoj svezi sa stočarstvom, dok je hvarsko gospodarstvo bilo više orijentirano prema vinogradarstvu i pomorstvu.⁷²

Izložena raščlamba ukazuje na to kako srednjovjekovni statuti zrcale gospodarska usmjerenja analiziranih komuna⁷³ te isto tako položaj životinja i životinjskih proizvoda u njihovim komunalnim ekonomijama. Posve je jasno da su komune poput Brača i Korčule svoje ekonomije većim dijelom oslanjale na vlastitu proizvodnju u agraru i stočarstvu, dok su komune poput Splita i Dubrovnika svoje ekonomije više oslanjale na posredničku trgovinu u kojoj je trgovanje stokom i životinjskim proizvodima predstavljalo tek manji dio ukupnog opsega trgovanja.

69 O trgovini sirom u srednjovjekovnoj Dalmaciji vidjeti npr.: Florence Fabijanec, "Proizvodnja i trgovina sira u Dalmaciji krajem srednjeg i početkom ranog novog vijeka", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, 31, 2013, 127-160.

70 Vidjeti npr.: Brački statut, lib. 4, cap. 38; Dubrovački statut, lib. 8, cap. 82; Korčulanski statut, Ref. cap. 38; Splitski statut, lib. 6, cap. 41, Ref. cap. 30; Zadarski statut, Ref. cap. 43; Hvarski statut, lib. 2, cap. 14; Trogirski statut, lib. 2, cap. 45.

71 Naime, brojnost ovakvih odredbi u Zadarskom statutu iznosi svega 1,52 posto, a u Hvarskome statutu 4,66 posto. Istovremeno brojnost odredbi o trgovini životinjama i životinjskim proizvodima u Splitskome statutu iznosi 3,84, u Trogirskome statutu 2,72, u Dubrovačkome statutu 2,89, u Korčulanskome statutu 2,08, a u Bračkome statutu svega 0,07 posto.

72 T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 10-15. Tezu da su osnovica društvenog razvoja otočkih zajednica u srednjem vijeku bili agrar, stočarstvo, ribarenje i proizvodnja soli donosi i B. Grgin u: Borislav Grgin, "Osnovna obilježja društvenog razvoja zadarskog otočja u srednjem vijeku", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, 1996, 40-52.

73 T. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 15.

SUMMARY

Animals in Statutory Provisions and Everyday Life of Medieval Dalmatian Communes

Although Eastern Adriatic medieval communes largely based their economy on crafts and trade, primary agrarian activities and animal husbandry were never eliminated from their economic flows and systems. In fact, in these systems, livestock farming and trade in animals and animal products were crucial for some of these communes. Accordingly, animals and their use are mentioned to a different extent in town statutes of Dalmatian communes.

On the other hand, our historiography has determined the economy of a particular community to be greatly dependant on natural resources, which consequently leads to diversification of several economic systems classifiable into three types of economies. The first is characteristic of the Dubrovnik and the Split commune, the second of Zadar, and the third model encompasses island communes. Correspondingly, the present paper aims to provide the analysis of the extent to which there is an analogy (if any) between the determined economic systems and the reference to animals in town statutes. However, besides the already mentioned economic function in the life of the medieval town, animals also had some less conspicuous roles, which will also be described herein despite the fact that available written sources contain relatively scarce evidence on the matter.